

УДК 338.436

Ю. І. Головня,
старший викладач кафедри міжнародної економіки,
Київський національний торговельно-економічний університет
Л. П. Покотилук,
старший викладач кафедри міжнародної економіки,
Київський національний торговельно-економічний університет

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ РЕГІОНАЛЬНИМ АГРОПРОМИСЛОВИМ КОМПЛЕКСОМ

У статті висвітлюються роль і значення кластерного підходу в управлінні регіональним АПК. Висвітлюються фактори і принципи організації інтегрованих систем кластерного типу та переваги інноваційного кластерного підходу до організації структури агропромислового комплексу.

Value of cluster approach in agro industrial complex management. The article examines concept and meaning of cluster, agro-cluster. Characteristics of organization of integrated systems of cluster type is given. Advantages of innovative cluster approach to the organization of agro industrial complex structure is revealed.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, кластер, інтеграція структур, інновації
Key words: agro industrial complex, cluster, integration of structures.

ВСТУП

В умовах ринкової економіки дедалі більше посилюється мотивація до підвищення економічної ефективності виробництва. Науковий аналіз і світова практика свідчать, що саме комплексний розвиток галузей зумовлює суттєвий кінцевий результат. Впровадження кластерної концепції виробництва дозволило багатьом великим країнам значно поліпшити продуктивність своєї економіки. Як вважають провідні днівчизняні науковці, економічний розвиток агропромислового виробництва в нашій країні суттєво гальмується недостатньою інтеграцією, слабкістю зв'язків між виробниками сільськогосподарської сировини, переробними підприємствами і науковими установами. У розвинених країнах це долається шляхом створення кластерів-об'єднань з урахуванням регіональних галузевих ознак. Тому пошук можливостей використання в Україні вже апробованих у світі інноваційних зразків систем господарювання в агропромисловому комплексі є актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розробці теоретичних й методологічних засад з питань формування агропромислових кластерів присвячені праці

вітчизняних учених В. Андрійчука, В. Бакума, М. Бутка, П. Гайдучького, О. Дація, Ю.Коваленка, М. Корецького, М. Кропивко, П. Саблука, С. Соколенко, а також зарубіжних учених, таких як М. Портер, М. Фрідмен. У наукових працях аналізуються закономірності та тенденції розвитку економічних систем на підґрунті кластерної моделі, проте дискусійними залишаються проблеми щодо ступеня інтеграції та характеру економічних відносин всередині кластера, принципів раціональної їх побудови та управління, способів та методів державного регулювання означених групвань.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — визначити роль кластеризації в управлінні регіональним АПК; уточнити функції кластерів; та виявити можливості їх застосування в агропромисловій сфері, що сприятиме належній орієнтації діяльності підприємств на кінцевий результат, тобто визначення ступеня задоволення потреб в якісній та дешевій агропромисловій продукції.

РЕЗУЛЬТАТИ

Модель економічних кластерів як продукт інтеграційної та квазіінтеграційної взаємодії, запропонова-

на М. Портером. Обсяги формування кластера обмежені територіально, а ефективність його діяльності визначається за критерієм обсягу експорту. На стратегію взаємодії всередині кластерної системи впливають стратегія і структура виробництва на регіональних ринках АПК, рівень і характер конкуренції на них, умови виробництва на даному ринку та попит на продукти харчування. Зовнішніми факторами, що впливають на формування кластера є: економічна політика держави, кон'юнктура світових аграрних ринків і елемент випадкової удачі (шанс).

В Україні на сьогоднішній день кластерна система запроваджується в хімічній, нафтогазовій галузях, металургії, машинобудуванні та суднобудуванні [5].

У наукових працях поняття "кластер" тлумачиться як територіально відокремлена інтегрована система, заснована на єдиній, розробленій для потреб кластера інноваційній та інвестиційній політиці. Об'єднання в кластер на основі вертикальної інтеграції формує не спонтанну концентрацію різноманітних технологічних винаходів, а певну систему поширення нових знань і технологій. При цьому найважливішою умовою ефективною трансформації винаходів в інновації, а інновацій в конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластера.

Що стосується поняття "агрокластер", то воно трактується як територіально відокремлена, інноваційно-спрямована квазіінтеграційна структура, утворена на основі принципу технологічного ланцюга, що реалізує спільні економічні інтереси учасників, пов'язаних між собою певною корпоративною культурою відносин. У цілому, агропромислові кластери далекі від належної кластерної структури, й процес їх формування відбувається досить повільно, незважаючи на наявність у кластері успішних компаній. На нашу думку, вагомим результатом можна досягти в довгостроковий перспективі.

Характерними ознаками організації інтегрованих систем кластерного типу є:

- 1) територіальна концентрація підприємств;
- 2) соціокультурна близькість економічних агентів, які формують єдині правила та принципи поведінки;
- 3) інтенсивні вертикальні та горизонтальні економічні зв'язки, засновані як на ринкових (формальних), так і неринкових (неформальних) принципах обміну товарами, технологіями, сервісом, інформацією та людським капіталом;
- 4) мережа державних та приватних місцевих установ, які підтримують промислові інноваційні підприємства.

З метою виявлення відмінних ознак системи кластерного типу нами здійснено порівняльний аналіз, ре-

Таблиця 1. Подібні та відмінні ознаки традиційних вертикально інтегрованих структур та інтегрованих структур кластерного типу

Критерії порівняння	Традиційні вертикально інтегровані структури	Структури кластерного типу
Основа виробництва	жорстка спеціалізація, стандартизована продукція, масовість	інноваційний підхід, гнучка спеціалізація
Структура виробництва	корпоративна взаємодія, централізація	централізована координація за узгодженими напрямками корпоративно-автономних фірм
Конкуренція	на зовнішньому ринку, всередині регіону	на обмеженій території
Територіальне розміщення	всередині регіону, міжрегіональне	на обмеженій території
Економічні показники	за галузями	сукупність галузей, що складають кластерну систему
Ринок праці	низька мобільність робочої сили	висока мобільність робочої сили
Державне регулювання	заходи щодо регулювання галузей та підприємств	заходи з регулювання кластерів та підприємств
Механізми взаємодії	формальні	формальні разом з неформальними (обмін інформацією, технологіями)

зультати якого наведені у табл. 1.

Варто зазначити, що подібний підхід було використано при реалізації програми зі створення територіально-виробничих комплексів. Агрокластери об'єднують економічні суб'єкти на певній території на дещо іншій основі. Окрема галузь АПК (насамперед, харчове виробництво), залучаючи значні вітчизняні та іноземні інвестиції, не може розглядатися ізольовано і повинна розвиватися усередині кластера вертикально інтегрованих секторів [7].

Світова практика кластерної організації виробництва свідчить, що лише застосовуючи комплексний підхід, можна підвищити промислову конкурентоспроможність та досягти економічного зростання у короткостроковий період часу. На думку М. Портера, організація сучасної харчової промисловості залежить від пропозиції продукції аграрного сектора (молока, м'яса, спецій, консервантів тощо), адекватного обсягу розфасувального та пакувального обладнання і наявності сучасної системи роздрібною торгівлі.

По-перше, переваги інноваційного кластерного підходу до організації структури регіонального агропромислового комплексу полягають у тому, що інноваційні кластери передбачають стійку систему поширення нових технологій, знань, продукції, так звану технологічну мережу, яка спирається на спільну наукову базу. По-друге, підприємства кластера мають додаткові конкурентні переваги за рахунок можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію і стандартизацію, мінімізувати витрати на впровадження інновацій (що особливо важливо для підприємств аграрного сектора, які не мають коштів на елементарне технічне переозброєння, не кажучи вже про модернізацію і застосування новітніх технологій у виробництві продукції). По-третє, характерною ознакою агропромислових кластерів є наявність у їхній структурі гнучких підприємницьких структур — сільськогосподарських виробничих кооперативів та інших малих підприємств, які дозволяють формувати інноваційні точки зростання економіки регіону. По-четверте, територіальні промислові кластери надзвичайно важливі для розвитку малого підприємництва: вони забезпечують малі

фірми високим ступенем спеціалізації при обслуговуванні конкретної промислової ніші, що полегшує доступ до капіталу підприємства-лідера, а також активізує обмін ідеями та передачу знань від фахівців до нових підприємств [4].

Кластерний підхід дає можливість стимулювати використання амортизації і прибутку на підприємствах шляхом усунення диспаритету цін на сільськогосподарську та кінцеву продукцію, а також спожитих сільськогосподарськими підприємствами ресурсів, що реалізується в інтегрованих структурах. Для реалізації цих напрямів необхідно систематизувати інвестиційну політику широко застосовувати методи прискореної амортизації, розробити режим витрат та заощаджень коштів амортизаційного фонду [5].

Отже, важливою відмінною ознакою кластера від інших форм вертикальної інтеграції є його інноваційна орієнтованість. Кластери, як правило, формуються там, де здійснюється або очікується "проривне" просування в галузі техніки і технологій виробництва та подальший вихід в нові ринкові ніші.

Мотивами до створення агропромислових інноваційних кластерів на регіональному рівні, на наш погляд, можуть бути такі фактори:

- 1) підвищення рівня конкурентоспроможності регіональних АПК на вітчизняному і зарубіжних ринках у рамках членства у СОТ;
- 2) активізація економічної діяльності АПК депресивних регіонів;
- 3) формування та підтримка експорту продукції АПК;
- 4) належна забезпеченість галузей АПК фахівцями високої кваліфікації.

Ефективне впровадження кластерного підходу у вітчизняних регіональних АПК, на нашу думку, багато в чому залежить від впливу нижчезазначених факторів:

- 1) облік шляхів і методів реалізації конкурентних переваг регіонів та узгодженість із самим характером конкуренції;
- 2) забезпечення ефективного функціонування міжгалузевих зв'язків, поширення технологій, навичок та інформації;
- 3) можливості здійснення внутрішньої спеціалізації та стандартизації, збільшення продуктивності праці, мінімізація витрат на впровадження інновацій;
- 4) можливості ефективного обміну ідеями між фахівцями.

Учасниками регіонального агропромислового кластера можуть бути:

- сільськогосподарські підприємства (постачальники сировини);
 - підприємства сільськогосподарського машинобудування (постачальники обладнання);
 - переробні підприємства харчової індустрії;
 - агропромислові інтегровані комплекси (корпорації);
 - консалтингові організації;
 - наукові інститути, освітні установи;
 - законодавчі інститути;
 - органи влади;
 - фінансові інститути.
- Агропромислові кластери мають надавати послуги

щодо наближення продукції і технологій до споживачів, системи банківського обслуговування та дистрибуторських центрів, що сприятиме результативній співпраці, а відтак прискоренню виходу на ринок, поділити відповідальність за можливі ризики і, за певних умов, впровадити споріднені технології швидше і на більшій території.

Кластерний підхід дозволяє скоординувати інтереси представників підприємницького сектору та держави з метою виявлення проблем розвитку науки і виробництва, шляхів найбільш ефективного реалізаційного інвестиційних можливостей і необхідних заходів державної політики. Іншими словами, створення кластерних систем надають можливості реалізації інтеграції АПК повною мірою. Цей підхід не тільки стимулюватиме окремі підприємства АПК, а і стане опорною точкою для економічного зростання всього регіону коштом підвищення економічних показників.

Життєздатність кластерів визначають інвестиційна та інноваційна спрямованість виробництва, взаємодія виробництва з наукою і освітою, координованість державної політики [8].

Усі фірми кластера взаємозалежних галузей вкладають інвестиції у спеціалізовані, але споріднені технології, в інформацію, інфраструктуру, людські ресурси, що зумовлює масове виникнення нових фірм. Кластери можуть залучати великі капіталовкладення і бути предметом пильної уваги уряду. У процесі розвитку кластера економічні ресурси починають надходити до нього з ізольованих галузей, які не можуть використовувати їх також продуктивно [4].

Інноваційна стратегія кластера сприяє зниженню сукупних витрат на дослідження і розробку нововведень за рахунок підвищення ефекту виробничої структури, що дозволяє його учасникам стабільно здійснювати інноваційну діяльність протягом тривалого часу. В Україні при формуванні інноваційних стратегій в даний час використовується "штовхаючий" принцип розвитку технологій, який було розроблено в дореформений період, він ґрунтується на початковому проведенні фундаментальних і прикладних досліджень з подальшою реалізацією проектів у виробництво. Одним із пріоритетних завдань інноваційної стратегії, спрямованих на підтримку трансформації в умовах ринкової економіки, є використання принципів ресурсоощадного виробництва. Даний підхід базується на дослідженні (або формуванні) потреб покупців і потенційного попиту на продукцію. На другому етапі вивчаються можливості їх задоволення і тільки після цього здійснюються фундаментальні дослідження, розробки і впровадження [3]. У рамках кластерних систем зазначені принципи застосовуються у сукупності, утворюючи модель. Усі ланки кластера підпорядковані єдиному механізму формування ринку з урахуванням рівня розвитку технологій та виробництва. Концепція розвитку кластера створюється на основі результатів маркетингових досліджень і включає повний цикл від розробки товару до його виходу на ринок.

У своєму становленні агропромисловий кластер проходить ряд етапів, а саме:

- 1) адаптація та мотивація потенціальних учасників;
- 2) формування стратегії кластера;
- 3) розробка пілотного проекту;
- 4) розробка стратегії кластера;
- 5) саморегулювання.

На першій стадії відбувається ознайомлення майбутніх учасників кластера з концепцією його організації. Цей процес повинен проводитись за ініціати-ви та під контролем представників місцевої адміністрації. Від підприємств та організацій запрошуються представники, які отримують інформацію про інтегровані мережі, вносять свої пропозиції і рекомендації.

На другому етапі підприємства і організації, що прийняли рішення про співпрацю, розробляють пробний проект короткотермінової взаємодії, який повинен розкрити всі переваги системи і стимулювати учасників до подальшої взаємодії. Для досягнення цих цілей необхідно візуалізувати якісні та кількісні показники, які свідчать про досягнення поставлених цілей. Пілотний проект дозволяє відпрацювати технологію взаємодії всередині кластера. У цей же період визначаються юридичний статус і організаційні принципи новоствореної структури. Основною організаційно-правовою формою міжгалузевої взаємодії кластерного типу є холдингова компанія, яка включає холдинг як фінансовий інститут, керівні компанії, що діють за довіреністю холдингу, дочірні фірми та інші автономні центри прибутку, витрат та інвестицій. Кластер є ні картелем, ні фінансово-промисловою групою, оскільки має відмінні ознаки, такі як наявність в їх складі однієї або декількох незалежних потужних компаній, що працюють у конкурентному середовищі [2].

На третьому етапі формується стратегія, яка дозволяє визначити необхідний рівень спеціалізації в кластері і ефективний рівень поділу праці: підготовка загального для кластера бренда, організація нових ланок структури, об'єднання ресурсів, впровадження технологій.

Заключний етап характеризується припиненням регулювання кластера з боку адміністрації з підстав його самодостатності і саморегулювання. При створенні кластерів виникає ряд позитивних ефектів — сприяння формуванню міжгалузевих виробничих комплексів зіспільною науковою, інноваційною та освітньою базою; збільшення масштабів виробництва на підприємствах, комплексне використання сировини; мінімізація трансакційних витрат при створенні бізнес-груп як консолідованих платників податків; синергетичний ефект при загальній стандартизації продукції споріднених галузей, її якості, умов постачання тощо.

Виникаючі ефекти за своєю дієвістю подібні до ефектів у традиційних інтегрованих агропромислових формуваннях. Винятком є ефект від інноваційної взаємодії. Тривала діяльність засвідчила здатність агропромислових кластерів світової економіки до виживання та вдосконалення.

Але об'єднання в кластери має і ряд недоліків. Тісна взаємодія підприємств у технологіях та іннова-

ціях може позбавити багатьох із них індивідуальності, а відтак, і конкурентних переваг, що спричиняє залежність від більш великих виробників. З метою усунення цього недоліку на Заході реалізуються так звані кластерні стратегії, що дозволяють виявити сильні сторони економіки взаємопов'язаних галузей і зосередити зусилля на підвищенні конструктивної взаємодії між різними учасниками мережі або ж на створенні нових перспективних комбінацій на базі наявних сильних сторін. Основний акцент робиться на спеціалізації і диференціації в умовах конкурентних переваг кожного регіону у виробництві сільськогосподарської продукції [2].

ВИСНОВКИ

Отже, як структурну складову регіональної і загальнодержавної інвестиційної політики ми пропонуємо розглянути можливість створення кластерів у АПК як територіально інтегрованих систем, спрямованих на залучення інвестицій у галузі та орієнтованих на інноваційну складову. Світовий досвід свідчить про ефективність їх створення у сфері агробізнесу, але держави знаходяться на різних стадіях розвитку і мають різні ресурси, а відтак, необхідно розробити адаптовану стратегію розвитку кластерів в Україні, якою передбачалося б пільгове оподаткування, система здешевлених кредитів тощо.

Література:

1. Бакум В.В. Самоорганізація вагропромислових регіональних клатерах / В.В. Бакум // Економіка АПК. — 2009. — № 1. — С. 21—27.
2. Головня Ю.І. Господарське управління в системі регіонального агропромислового комплексу: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук: [спец.] 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка" / Головня Ю.І.; Черніг. держ. технологічний ун-т. — Чернігів, 2010. — 20 с.
3. Корецький М.Х. Стратегічне управління: навч. посібник. М.Х. Корецький, А.О. Дегтяр, О.І. Дацій. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 240 с.
4. Кропивко М.Ф. Особливості формування регіональних агропромислових кластерів / Кропивко М.Ф., Мазоренко Д.І, Белебега І.О., Бакум В.В. // Економіка АПК. — 2008. — № 10. — С. 7—15.
5. Портер Майкл Э. Конкуренция: пер. сангл. учеб. пособие / Майкл Э Портер. — М.: Издат. дом "Вильямс", 2000. — С. 205—278 с.
6. Подсолонко Е.А. Реструктуризация региональной экономики(системный подход): науч.изд. / Подсолонко Е.А. — К.: ЦУЛ, 2003. — С. 115—117.
7. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации / С.И. Соколенко // Сети, Альянсы. Партнерства. Кластеры. Укр. Контекст. — К.: Логос, 2002. — С. 114—145.
8. Ціхановська О.М. Кластеризація як новий методичний механізм розвитку сільських територій / О.М. Ціхановська // Економіка АПК. — 2007. — № 2. — С. 153—155.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2011 р.